

Att gå in i väggen.

Ett föredrag om en roman av Marlen Haushofer
Sigurd Rothstein
Forskningens dag Högskolan Kristianstad
den 21 september 2001

"Att gå in i väggen" är ett modernt – och språkligt sett slarvigt uttryck i nutidssvenskan som vi använder då vi konfronteras med något som är oss övermäktigt. Människan möter sina egna gränser och begränsningar. Väggen är en metafor, ett bildligt uttryck för det begränsade utrymmet, för den inskränkning verkligheten tillhandahåller gentemot våra bemödanden, förhoppningar, planer och drömmar.

Det här föredraget ska handla om en roman som på svenska kort och gott heter "Väggen". Jag börjar med att berätta något om romanens författare. Därefter kommer jag till den berättartradition man kan relatera romanen till. Det handlar om fenomenet intertextualitet, ett modernt litteraturvetenskapligt begrepp. Som tredje punkt på min dagordning presenterar jag romanen "Väggen"

Marlen Haushofer föddes 1920 i en liten by i en avkrok ute på den österrikiska landsbygden. Fadern var skogvaktare. Familjen är relativt välbärgad för Marlen skickas till stan för vidare skolgång. Hon hamnar som tioåring hos en from nunneorden – ursulinerna – som bedriver en skola och internat för flickor i staden Linz. Det handlar om en strängt religiös skolregim som sätter sina spår hos flickan. Studentexamen – Matura – tar hon på en annan skola.

Marlen Haushofer tillhör den generation som helt oförskyllt hamnar mitt i en tid av politisk oro och omvälvningar. Samma år hon fyller arton marscherar Hitlers trupper in i Österrike utan att ett enda skott avlossas. Detta sker i mars 1938. Österrike upphör att existera som självständig stat.- I Marlens biografi gör "der Anschluß"- Österrikes anslutning till Hitlers Tyskland- ett mycket konkret nedslag. Alla unga ogifta kvinnor måste göra så kallad arbetstjänst, Arbeitsdienst. Marlen skickas efter studentexamen långt hemifrån upp till den tyska provinsen Ostpreussen. Då andra världskriget bryter ut på hösten 1939 evakueras hon.

I Wien skriver hon in sig vid universitetet. Hon studerar under kriget konsthistoria och germanistik. – Germanistik är den gängse beteckningen för den tyskspråkiga litteraturen och det tyska språket. – Och så händer någonting som på den här tiden inte fick hända. Studentskan Marlen blir med barn. Havandeskapet och födseln lyckas hon hemlighålla för sina föräldrar. En ogift mor. Hennes son föds i juli 1941. Kort därefter – i november 1941 - gifter hon sig med en annan man. Efter kriget slår sig familjen ner i den lilla staden Steyr, där hennes man som är tandläkare öppnar praktik. Vid den här tiden finns det i stort sett bara ett alternativ för kvinnor. Nämligen gifta sig, bli hemmafru och få barn. Detta kunde funka så länge som kvinnan inte har några vidareförande aspirationer och intressen. Men Marlen Haushofer är författare. Hon hamnar i en konfliktsituation mellan familjen och lojaliteten till maken å

ena sidan och författarskapet å den andra. 1950 skiljer hon sig. Men hon tar inte steget fullt ut. Hon blir kvar i den gemensamma bostaden. 1957 gifter hon sig igen med samme man. – Ett misslyckat försök att bryta sig ur en småborgerlig tillvaro i en småstad mitt ute på vischan. Frågetecken! Marlen Haushofers existens präglas som sagt av två ting som är i vägen för varandra – hushållsbestyr och författarskap, stekflott på manuskripten. Hon publicerar noveller. Romanen "Eine Handvoll Leben" kommer ut 1955. Några år senare är det dags för romanen "Die Tapetentür" (1957). I en intervju får hon en gång frågan om vilken roman hon själv anser vara den viktigaste. Och svaret blir "Die Wand", som publicerades 1963. Marlen Haushofer avled år 1970, nästan på dagen 50 år gammal. Hennes verk föll i glömska tills "Väggen"- "Die Wand" kom ut igen på åttiotalet på ett förlag i Västtyskland och inledde något av en renässans. - Den första svenska utgåvan, som jag kommer att hämta citat från, förelåg 1988. - Marlen Haushofer sågs som feminist avant la lettre -innan begreppet kom i allmänt bruk..

På senare tid har man inom litteraturvetenskapen – eller kanske vore det bättre att använda plural – litteraturvetenskaperna – uppmärksammat ett egentligen ganska banalt faktum. Nämligen förhållandet att ingen text står helt utan något som helst sammanhang med andra texter. Den enskilda texten befinner sig -oberoende av det dess författare vill eller avser – i en tradition. Ett synnerligen påtagligt uttryck för de litterära traditionerna är genrebeteckningarna. Begrepp som science fiction eller tragedi pekar på gemensamheter hos ett oöverskådligt antal litterära texter. Får vi veta att en viss bok är en deckare så associerar vi genast till att boken handlar om ett brott, att det finns en detektiv, en gärningsman, en mordgåta som så småningom klaras upp. Det litterära verket står i en tradition av texter. Men inte bara det: Det enskilda verket befinner sig i ett spänningsförhållande mellan tradition och innovation, mellan litterär norm och avvikelse från normen, mellan det vedertagna och det nya. Umberto Eco's bok "Rosens namn" är en deckare men – och detta var det icke vedertagna, en kriminalroman som utspelar sig på medeltiden.

"No man is an island" heter det hos den engelske poeten John Donne. Här kan vi säga: "No book is an island". Det litterära verket står i en relation till andra verk. Och enstaka verk bryter ny mark, bildar skola, möter ett starkt gensvar, ger upphov till en ny genre.

År 1719 utkom en bok som kom att bli litterärt stilbildande. Daniel Defoe publicerade romanen om Robinson Crusoe. Verket om den skeppsbrutne som lyckas överleva i ensamheten på en ö blev mycket snabbt en internationell succé. Ett oöverskådligt antal bearbetningar, berättelser och romaner tillkom i Defoes efterföljd.- Robinsonader- Jag ska här bara nämna några få. Stoffet kunde användas till mycket. Johann Gottfried Schnabel bidrog med en utopi om en stat som sedermera fick titeln "Ön Klippenborg"(Insel Felsenburg) Mellan

1778 och 1780 publiceras i sedelärande syfte, "Robinson den yngre" av den tyske pedagogen Johann Heinrich Campe. Johann David Wyss skrev "Den schweiziske Robinson". Gör vi ett större hopp framåt i tiden kommer vi till William Goldings bok "Flugornas herre" från 1954, en kulturpessimistisk historia om ett misslyckat försök att skapa det goda samhället på en ensam ö. Fransmannen Michel Tournier tar i sin bok "Fredag eller Den andra ön" som kom ut på svenska år 1973 ett civilisationskritiskt grepp på motivet.

Historien om Robinson är inget avslutat kapitel. Tvärtom. Den amerikanska filmindustrin och Hollywood bidrog för någon tid sedan med filmen "Cast Away", där en man spelad av Tom Hanks överlever en flygolycka och hamnar ensam på en öde ö.

Ordet motiv har mer än en betydelse. Inom litteraturvetenskapen används det oftast för att beteckna en beståndsdel i det litterära verkets handling, en situation. Det centrala motivet i robinsonaden är ett **ofrivilligt uppehåll på en öde ö eller i geografisk avskildhet**.

Den typiska robinsonaden har en **förhistoria** som ofta återges i någon form av återblick. Till robinsonaden hör **katastrofen**. Det kan vara ett skeppsbrott som hos Defoe eller ett flygplan som störtat som hos William Golding och i filmen "Cast away". Den utgör en länk mellan förhistorien och det egentliga skeendet. Den förklarar hur individen hamnat i den rådande situationen. Robinsonaden är en **regression**. Individen kastas i civilisatoriskt och teknologiskt hänseende bakåt. Den isolerade människan har plötsligt inte tillgång till civilisationens alla välsignelser. Men hon behöver ofta inte börja helt från början. Robinson lyckas rädda en del verktyg från skeppsvraket. Individen, helt ställd på sig själv, måste anpassa sig till den nya situationen och kampen för att överleva börjar. Människan konfronteras med naturen som å ena sidan är en förråds-kammare och å den andra ett ständigt potentiellt hot. Det som gäller är "**learning by doing**". Den isolerade människans utseende förändras och hon genomgår en inre utveckling. Robinsonaden är ett litterärt exempel på krishantering. För individen gäller det att planera sin verksamhet och spara på krafterna. Till robinsonhistorierna hör så småningom också mötet med andra människor. Slutligen förmedlar robinsonaden medvetet eller omedvetet en världsbild, en filosofi, ett ställningstagande. Den kan representeras av det handlande subjektets tankar, ideer och övertygelser eller framgå av ett skeende som hos William Golding. Den kända svenska TV-serien "Robinson" ger omedvetet uttryck för en samhälls- och socialfilosofi genom att skildra en dialektik, ett

spänningsförhållande mellan samarbete och konkurrens. Två faktorer som enligt min mening bestämmer våra liv.

Marlen Haushofer betecknade mig veterligt aldrig sin roman "Väggen" som robinsonad. Och i forskningen har detta också bestridits. Men romanen vilar på det centrala robinsonadmotivet: en ensam individs ofrivilliga uppehåll inom ett avgränsat område.

Romanens förhistoria är följande. Det äkta paret Luise och Hugo Rüttlinger beger sig för en week-end till sin jaktstuga belägen någonstans [i Österrike] vid Alpernas utlöpare. Med sig har de Luises kusin, en medelålders kvinna, änka sedan två år tillbaka. Detta händer den 30 april. Framemot kvällen lurar den levnadsglada Luise med sig sin man Hugo ner till krogen i byn. Ensam kvar i jaktstugan blir den anonyma medelålders kvinnan, som är bokens berättarjag. Kvinnan går och lägger sig efter att ha väntat förgäves på att det äkta paret Luise och Hugo ska komma tillbaka. Men bara det äkta parets hund som bär namnet Lo ("Luchs") dyker upp. Nästa morgon är hon fortfarande ensam. Ingen människa i närheten. Kvinnan beger sig med hunden på väg ner mot byn för att leta efter sin kusin och hennes man. Plötsligt stöter hon häftigt emot någonting med pannan och tumlar baklänges. Hon övertygar sig om att framför henne finns det 'något osynligt, glatt och svalt som hindrar henne från att gå vidare' (s. 13). 'Hennes hjärtas slag dånar i öronen' (s. 13) på henne. Även hunden Lo har gått rakt på detta okända, den osynliga gräns, begränsning och bokstavligen fått på nosen. Bokens berättarjag skildrar sin reaktion:

Jag satte mig på en trädstam vid vägkanten och försökte tänka efter. Men det lyckades inte. Det var som om alla tankar med ett slag hade övergett mig. Lo kröp närmare, och hans blodiga saliv droppade på min kappa. Jag klappade honom tills han lugnade sig. Och sedan såg vi båda bort mot vägen, som låg så tyst och glänsande i morgonljuset. (s. 13)

Kvinnan inser sin belägenhet. Hon är avskild och isolerad från omvärlden genom en osynlig och genomsynlig gräns. Hon kallar den för "väggen" för någon beteckning måste hon ju ge den. Det står klart för henne att en katastrof av jättelik omfattning ägt rum och hon kan tänka sig att den osynliga "väggen" som skiljer henne från omvärlden kan hänga ihop med ett atomkrig.

Tidsperspektivet i boken består av en dubbel kronologi med datumsangivelser. Å ena sidan omfattar den den period som handlingen, skeendet utspelar sig under. Denna handlingens tid börjar den 30 april och går fram till februari mer än två år senare. Å andra sidan kompletteras handlingens tid av den tid det tar för berättarjaget att redogöra för det som hänt. Det anonyma berättarjaget börjar sin skildring den 5 november år två och slutar den 25 februari år tre. Boken är

alltså skriven som en återblick i efterhand som då och då kombineras med reflexioner i berättarjagets nutid.

Jagberättaren, isolerad från omvärlden av en osynlig vägg, skildrar i Robinsons efterföljd sin anpassning till den situation som uppstått. Lyckas Robinson bärga verktyg från skeppsvraket, så har berättaren mindre möda. Hugo, jaktstugans ägare, var en rädd person och beredd på det värsta. I stugan har han anlagt förråd. Det finns verktyg av olika slag. Dessutom finns ett jaktgevär, något som kommer att få stor betydelse.

Berättaren, den medelålders kvinnan som aldrig avslöjar sitt namn, förblir inte ensam med hunden Lo. En ko dyker upp och en honkatt uppenbarar sig. I hennes lilla enklav som undgått den stora katastrofen finns det fåglar, det finns rovdjur och hjortar att jaga i skogen. Berättarjaget ser sig själv som ett "familjeöverhuvud" för sina djur och det är precis vad hon är, den goda husmodern som sörjer för de sina. Hon inrättar ett stall för den dräktiga kon som ger mjölk. Hon skaffar fram hö och hon assisterar när det är dags för kon att föda. Hon jagar och skjuter villebråd i skogen för att förse hunden och sig själv med kött. Hennes skildringar av sina husdjur fogar sig till berättelser fulla av ömhet. Djuren får mänskliga drag. Hon organiserar och planerar sin tillvaro. Hon ger sig ut på upptäcksfärd i sitt lilla territorium. På sommaren flyttar hon upp till en stuga uppe på sätern där kon kan beta. Berättarjaget redogör för en tillvaro präglad av inte särskilt spännande hushållsbestyr. Den 16 maj hittar hon ett lämpligt ställe att sätta potatis på. Den 10 juni uppsöker hon sin potatisåker och beslutar att inhägna den. Den 20 juli börjar hon med höskörden och så vidare. Denna bok "Väggen" är som robinsonad inte precis en äventyrsroman. Men boken bär på en spänning. Berättarjaget strör i sin återblick gång på gång in antydningar om att något hemskt kommer att inträffa. Hunden Lo och tjuren som kon fött kommer båda att dö. Berättarjaget är en kvinna. Hennes syn på männen är inte speciellt smickrande. Den vaga hotbild som är inlagd i texten konkretiseras en dag. Kvinnan vet att hon måste vara beredd på att försvara sig. Den 10 september är hon på väg upp till sätern. Plötsligt rusar hennes hund Lo argt skällande iväg:

När stugan inte längre skymde sikten för mig såg jag det. En människa, en främmande man, stod på ängen, och framför honom låg tjuren. Jag kunde se att den var död, en stor gråbrun massa. Lo anföll mannen och högg efter hans strupe. Jag visslade genomträngande på honom, och han löd och blev morrande och med rest ragg stående framför främlingen. Jag rusade in i stugan och slet ned geväret från väggen. Det tog bara några sekunder, men dessa sekunder kostade Lo livet. Varför kunde jag inte springa fortare? Ännu medan jag sprang över ängen såg jag yxan blixtra till och hörde den dova smällen då den träffade Lo i huvudet.

Jag siktade och tryckte av, men då var Lo redan död. Mannen tappade yxan och sjönk ihop, i en underligt snurrande rörelse. Jag ägnade honom inte en blick då jag föll på knä bredvid Lo. (s. 226-227).

I Daniel Defoes roman möter och räddar Robinson Fredag. I Marlen Hanshofers bok "Väggen" konfronterar kvinnan med mannen. Ett ordlöst möte som slutar med ond bråd död. Mannen dödar hennes djur, hunden och tjuren. Kvinnan dödar mannen utan vidare spisning och kommentar. Robinsonadens centrala motiv-individens existens på en ö, i avskildhet-är ett utsökt tillfälle, en bra förevändning, för författaren att presentera sin syn på världen och livet. Hos Daniel Defoe kan man registrera närvaron av den tidiga upplysningstidens ideer, till exempel föreställningen om individens perfektibilitet. Fredag lär sig ett främmande språk, blir en civiliserad varelse. Han är den ädle vilden. Och sist men inte minst. På Robinsons ö är Gud inte avskaffad. För berättarjaget i "Väggen" finns det ingen Gud, ingen instans att be till, att hoppas på. Då romanen tillkommer, i början av sextioalet är den franska existentialismen en aktuell filosofisk strömning. Kvinnans konfrontation med mannen i Hanshofers roman kan mycket väl leda tankarna till Albert Camus berömda text "Främlingen" där berättarjaget av en tillfällighet begår ett mord. Berättarjagets syn på sin tillvaro som en "börda", som trots allt måste bäras, hennes funderingar om "själv mordet" som en lösning pekar på Camus' berömda skrift "Myten om Sisyfos": "Det finns endast ett verkligt allvarligt filosofiskt problem: självmordet. Då man avgör om livet är värt att leva eller inte, besvarar man filosofins grundläggande fråga", skriver Camus i sin essä och Marlen Hanshofers berättarjag kommenterar:

Plötsligt syntes det mig helt omöjligt att överleva denna strålande majdag. Samtidigt visste jag att jag måste överleva den, och att det inte fanns någon flyktväg. Jag måste hålla mig alldeles lugn och helt enkelt hårda ut.

Romanen "Väggen" kan läsas som en utsaga om villkoren för människans tillvaro i existentialismens tecken. **Den osynliga väggen** som omger kvinnan är då **en symbol för individens instängdhet i varat**. Det finns ingen räddning och inga högre makter att förlita sig till. Berättarjaget formulerar:

Att födas och dö är på intet sätt hedervärt, det händer alla och envar och har ingen djupare innebörd. (s. 63-64).

[...]

Bara vi är dömda att jaga efter en mening som inte finns. Jag vet inte om jag någonsin kommer att låta mig nöja med denna insikt. Det är svårt att göra sig av med ett urgammalt och inrotat storhetsvansinne. Jag beklagar djuren och jag beklagar människorna, därför att de utan att tillfrågas kastats in i livet. (s. 198-199).

Människan som ett väsen som "kastats in i livet"! Formuleringen för onekligen tankarna till den tyske existensfilosofen Martin Heidegger som i sitt stora och synnerligen svårlästa verk "Sein und Zeit"- på svenska "Varat och tiden" - talar om "Geworfenheit"- detta att vara 'kastad in' som en av grundvalarna för människans existens. Är den enskilde enligt det här synsättet tillvarons fånge så har hon å andra sidan en frihet att förhålla sig till sin egen existens. "Människan är ingenting annat än vad hon själv gör sig till", skriver den franske författaren och existensfilosofen Jean-Paul Sartre i den kända lilla skriften "Existentialismen är en humanism". Kvinnan, berättaren i romanen "Väggen", väljer att ta ett kärleksfullt ansvar för sina husdjur. Hon väljer att trots allt hårdta ut. Och djuren i den här romanen har ett existentiellt symbolvärde. Om kråkorna skriver berättarjaget:

...för mig var de en sinnebild av det stoiska tålmodet. Ett tålmod som inte har mycket att hoppas på och helt enkelt väntar, berett att ta emot både gott och ont. (s. 199).

Jag ska inte avslöja hur boken slutar, för jag hoppas att ni läser den. I stället ska jag citera några rader från en text som Marlen Haushofer skrev bara några veckor före sin bortgång. Det är ett slags testamente:

Bekymra dig inte.

Även om du skulle vara utrustad med en själ, den önskar sig inget mer än en djup drömlös sömn. Kroppen som du inte älskar kommer inte längre att förorsaka smärtor. Blod, kött, benknotor, allt kommer att bli en liten hög av aska och också hjärnan kommer äntligen upphöra att tänka. För detta ett tack till Gud som inte finns.

Bekymra dig inte – allt kommer att vara förgäves – som för alla människor före dig.

En helt normal historia.